INTERNATIONAL JOURNAL OF TECHNOLOGY AND ACADEMIC RESEARCH

ISSN: 2224-6878 | Pakistan Volume 6, No. 10.

IF: 14.91 | 2026 http://waerasia.org/index.php/ijtar

TARIXIY VA ZAMONAVIY SHAHAR HUDUDLARINING KOMPOZITSION SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Alisher Dostonov
Mirzo Ulug'bek nomidagi Texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
doi:https://doi.org/10.5281/zenodo.23335915

Annotatsiya. Maqolada tarixiy va zamonaviy shahar hududlarining kompozitsion shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar tizimli tahlil qilinadi. omillarni tasniflash, ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va Samarqand sharoitiga tatbiq etiladigan baholash modelini taklif qilish. qiyosiy-tahliliy, tarixiy-genetik va tizimli yondashuv, morfologik kuzatuv hamda vizual baholash. tabiiy-iqlimiy, tarixiy-madaniy, ijtimoiy-demografik, funksional-rejaviy, iqtisodiy, transport, hajmiy-fazoviy, vizual-estetik, muhandislik-texnologik, ekologik, me'yoriy-huquqiy hamda inson omillarining tarixiy va zamonaviy hududlardagi ifodasi qiyoslandi; "qadriyat – bosim – ta'sir – javob – insoniy natija" ketma-ketligiga asoslangan mualliflik modeli ishlab chiqildi. Samarqand uchun tarixiy dominantalar, siluet, mahalla muhiti, yashil-ko'k infratuzilma va transport oqimlarini muvofiqlashtirishning ustuvor yo'nalishlari asoslandi.

Kalit so'zlar: tarixiy shahar, zamonaviy hudud, shahar kompozitsiyasi, madaniy meros, vizual koridor, yashil-ko'k infratuzilma, mahalla, Samarqand.

KIRISH. Shahar kompozitsiyasi uzoq muddatli tarixiy, tabiiy, ijtimoiy, iqtisodiy va me'moriy jarayonlar natijasida shakllanadi. Har bir davr shahar rejasida, hajmiy-fazoviy qiyofasida, funksional tuzilishida va landshaft tizimida o'z izini qoldiradi. Shu sababli tarixiy shaharni faqat qadimiy binolar yig'indisi, zamonaviy shaharni esa yangi qurilishlar majmuasi deb baholash ilmiy jihatdan yetarli emas. Ular turli davr qatlamlarini mujassamlashtirgan yagona shahar organizmining o'zaro bog'langan qismlaridir.

Tadqiqotning dolzarbligi tarixiy markazlarda rivojlanish bosimi kuchayib borayotgani, yangi funksiyalar va transport oqimlari meros muhitining kompozitsion yaxlitligiga ta'sir etayotgani bilan belgilanadi. Jahon amaliyotida tarixiy muhitni muhofaza qilish yakka yodgorlikni asrash doirasidan chiqib, tabiiy hamda madaniy qadriyatlarning tarixiy qatlamlanishini kompleks boshqarishga yo'nalmoqda. UNESCOning Tarixiy shahar landshafti bo'yicha tavsiyasi topografiya, gidrologiya, ochiq makonlar, infratuzilma, vizual aloqalar va ijtimoiy amaliyotlarni yagona tizimda ko'rishni talab etadi [1].

Shahar muhiti bo'yicha ilmiy qarashlar turli yo'nalishlarda rivojlangan: K. Linch shahar qiyofasining idrokiy elementlarini [2], G. Kallen makonning ketma-ket ochilishini [3], J. Jeykobs aralash funksiyalar va ko'cha hayotiyligini [4], J. Geyl inson miqyosidagi jamoat makonini [5] tahlil qilgan. Merosni muhofaza qilish masalalari ICOMOS hujjatlarida [6; 7] ko'rib chiqilgan. Biroq bu yondashuvlarda kompozitsiyaga ta'sir etuvchi tabiiy, ijtimoiy, iqtisodiy, transport, muhandislik va huquqiy omillar ko'pincha alohida ko'riladi; ularni tarixiy va zamonaviy hududlar uchun yagona sabab-oqibat tizimida baholash masalasi yetarlicha tizimlashtirilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – tarixiy va zamonaviy shahar hududlari kompozitsiyasiga ta'sir qiluvchi omillarni tasniflash, ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va Samarqand sharoitiga tatbiq etiladigan tizimli baholash modelini taklif qilishdir. Tadqiqot vazifalari: omillar mazmunini ochish; tarixiy va zamonaviy hududlardagi ifodasini qiyoslash; asosiy xavflarni aniqlash; loyihaviy va boshqaruv qarorlari uchun mezonlar ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tarixiy-genetik, tizimli yondashuv, morfologik kuzatuv hamda vizual baholash usullaridan foydalanildi.

ISSN: 2224-6878 | Pakistan Volume 6, No. 10.

IF: 14.91 | 2026 http://waerasia.org/index.php/ijtar

Nazariy asosni UNESCO va ICOMOS hujjatlari [1; 6; 8], UN-Habitat tavsiyalari [9; 10], K. Linch [2], J. Jeykobs [4], J. Geyl [5], G. Kallen [3] va A. Rapoportning [11] shahar muhiti hamda inson miqyosiga oid qarashlari tashkil etdi. Amaliy tahlil obyekti sifatida Samarqandning Afrosiyob arxeologik hududi, Temuriylar davri ansambllari, an'anaviy mahallalar, XIX–XX asr Yevropa tipidagi qismi va yangi turar joy hududlarining tutashuvi qabul qilindi.

Tahlil birligi alohida bino emas, balki ko‘cha, maydon, mahalla, landshaft bo‘lagi, ko‘rish yo‘nalishi va funksional tugundan iborat shahar bo‘lagidir. Har bir bo‘lak bo‘yicha tarixiy va tabiiy qadriyat, mavjud rivojlanish bosimi, kutiladigan bevosita hamda bilvosita ta'sir, tartibga soluvchi javob va foydalanuvchi uchun natija baholanadi. Bu tartib qarorni faqat iqtisodiy yoki estetik mezon bilan emas, balki jamoat manfaatlari, xavfsizlik va joyga mansublik bilan bog‘lash imkonini beradi.

NATIJALAR. 1. Tabiiy landshaft va tarixiy-madaniy asos. Relyef, iqlim, suv manbalari, shamol yo‘nalishi, tuproq hamda o‘simlik qoplami shahar joylashuvi va rivojlanishining dastlabki, eng barqaror omillaridir. Qadimgi shaharlarda daryo, kanal, tepalik va tabiiy jarliklar chegara, mudofaa vositasi, kompozitsion o‘q yoki landshaft dominantasi vazifasini bajargan. Markaziy Osiyoning issiq-quruq iqlimida tor va egri ko‘chalar soya hosil qilgan; ichki hovli, ayvon, qalin devor, hovuz va daraxtzorlar mikroiqlimni barqarorlashtirgan [11].

Tabiiy sharoitni e'tiborsiz qoldirish hududning ortiqcha qizishi, havo almashinuvi pasayishi, suv oqimlari boshqarilmasligi va energiya sarfi ortishiga olib keladi. Shu bois yashil hudud, suv tizimi, piyoda yo‘li va ochiq makonlarni qurilishdan keyingi bezak sifatida emas, balki kompozitsiyaning birlamchi ekologik karkasi sifatida loyihalash lozim. Samarqandda Afrosiyob relyefi, Siyob va Darg‘om suv tizimlari, tarixiy bog‘lar hamda xiyobonlar shahar qiyofasining tabiiy tayanchlarini tashkil etadi.

Tarixiy-madaniy omillar shahar rejasida, bino tipologiyasida, ko‘cha-maydon tizimida, qurilish materiallari va bezaklarida namoyon bo‘ladi. Ark, shahriston va rabod, bozor ko‘chalari, diniy-ma'rifiy markazlar, mahalla va guzarlar, hunarmandchilik hududlari shahar hayotining funksional hamda ramziy tuzilishini belgilagan. Merosni muhofaza qilish faqat obidani saqlash bilan cheklanmasligi kerak: tarixiy ko‘cha yo‘nalishi, qurilish masshtabi, ochiq makon, turmush tarzi va jamoa qadriyatlari ham kompozitsion yaxlitlikning tarkibiy qismidir [1; 6].

2. Ijtimoiy-funksional va iqtisodiy omillar . Aholi soni va tarkibi, bandlik, daromad darajasi hamda turmush tarzi turar joy, ta'lim, tibbiyot, savdo, dam olish va jamoat makonlariga ehtiyojni belgilaydi. Tarixiy shaharda mahalla va guzar kundalik muloqot, o‘zaro yordam hamda o‘zini o‘zi boshqarish makoni bo‘lgan. Zamonaviy yirik turar joy hududlarida mahalliy markaz, piyoda aloqasi va ochiq jamoat makoni yetarli bo‘lmasa, hududning ijtimoiy mazmuni zaiflashadi. Shuning uchun kundalik xizmatlarni piyoda yetib boriladigan masofada joylashtirish, bolalar va keksalar uchun xavfsiz yo‘nalishlar yaratish, tarixiy hududda doimiy yashash imkoniyatini saqlash muhimdir.

Funksiyalarni haddan tashqari ajratish qatnov masofasi va avtomobilga qaramlikni oshiradi, turar joylarning kunduzgi faolligini pasaytiradi hamda markazga yuklama beradi. J. Jeykobs turli funksiyalar, faol fasadlar va uzluksiz odam oqimi ko‘cha hayotiyligi hamda tabiiy ijtimoiy nazoratni kuchaytirishini asoslagan [4]. Shuning uchun markaz va kichik markazlar ierarxiyasi, transport-piyoda aloqalari hamda hududning turli vaqtdagi faolligi kompozitsion baholash mezoni bo‘lishi kerak.

Yer qiymati, investitsiya, turizm, savdo va xizmatlar yangi qurilishlar hajmi hamda markazlarning vazifasini o‘zgartiradi. Tarixiy hududdagi iqtisodiy faollik merosni saqlash uchun mablag‘ yaratishi mumkin, biroq nazoratsiz tijoratlashuv turar joylarning mehmonxona yoki savdo obyektiga aylanishi, ijara narxi oshishi va mahalliy aholi siqib chiqarilishiga sabab bo‘ladi.

ISSN: 2224-6878 | Pakistan Volume 6, No. 10.

IF: 14.91 | 2026 http://waerasia.org/index.php/ijtar

Investitsiya natijasini faqat moliyaviy mezon bilan emas, merosning saqlanishi, jamoat makoni sifati, mahalliy bandlik va aholi manfaatlari bilan birgalikda baholash talab etiladi [7].

3. Transport, hajmiy-fazoviy va vizual mezonlar. Tarixiy ko‘chalar piyoda, ot-ulov va arava harakatiga mos shakllangani bois zamonaviy avtomobil oqimini to‘liq qabul qila olmaydi. Ularni avtomobil talabi uchun kengaytirish qurilish fronti, mahalla tuzilishi va tarixiy ko‘cha muhitini buzadi. Masala ko‘chani buzish orqali emas, tranzitni chetlash, jamoat transportini yaxshilash, chekka avtoturar joylarni tashkil etish va piyoda ustuvorligini ta’minlash bilan hal etilishi lozim [6; 9].

Bino balandligi, hajmi, qavatliligi, qurilish zichligi, ochiq makonlar nisbati va qurilish chizig‘i shahar kompozitsiyasining hajmiy-fazoviy tuzilishini belgilaydi. Tarixiy shaharda past qavatli fon qurilishi ustida gumbaz, peshtoq va minora dominant sifatida ajralib turadi. Nazoratsiz baland qurilish bu ierarxiyani buzib, tarixiy obyektning ramziy hamda vizual ustuvorligini pasaytiradi. Yangi bino tarixiy shaklni aynan takrorlamasligi, ammo balandlik, hajm, ritm, rang, material, tom profili va qurilish chizig‘i bo‘yicha kontekstga moslashishi kerak [6; 7].

K. Linch shahar qiyofasi yo‘llar, chegaralar, hududlar, tugunlar va mo‘ljallar orqali inson ongida shakllanishini ko‘rsatgan [2]. G. Kallen esa makonning harakat davomida ketma-ket ochilishini badiiy idrokning muhim sifati sifatida talqin qiladi [3]. Shu nuqtayi nazardan, tarixiy dominantaning ko‘rinish maydoni, asosiy kuzatish nuqtalari, ko‘cha perspektivasi, reklama va tungi yoritish hududiy reglament bilan tartibga solinishi zarur. Vizual ta’sir tahlili yirik loyihalarni kelishishdan oldingi majburiy bosqich bo‘lishi maqsadga muvofiq.

4. Muhandislik, ekologik, huquqiy va inson omili. Suv ta’minoti, kanalizatsiya, elektr, aloqa, chiqindi va raqamli infratuzilma shahar hayotining ajralmas qismidir. Tarixiy hududda noto‘g‘ri qazish ishlari arxeologik qatlam, poydevor va an’anaviy ko‘cha qoplamasiga zarar yetkazishi mumkin. Shu bois modernizatsiyadan oldin tarixiy-arxeologik tekshiruv, mavjud tarmoqlarni raqamli hujjatlashtirish, kam zararli texnologiyalar va jihozlarni ko‘zga tashlanmaydigan joyda birlashtirish talab etiladi.

Havo sifati, shovqin, insolyatsiya, tabiiy shamollatish, yashil hududga yaqinlik, issiqlik yuklamasi hamda chiqindilarni boshqarish sog‘lom shahar muhitining ko‘rsatkichlaridir. Uzluksiz yashil-ko‘k infratuzilma, mahalliy iqlimga mos daraxtlar, suv o‘tkazuvchan qoplamalar, yomg‘ir suvini boshqarish, tabiiy yoritish va shamollatish ekologik kompozitsiyaning asosiy vositalaridir. BMTning 11-barqaror rivojlanish maqsadi shaharlarni inklyuziv, xavfsiz, bardoshli va barqaror rivojlantirishni belgilaydi [12].

Bosh reja, batafsil rejalashtirish loyihasi, zonalashtirish, qurilish reglamenti va meros muhofazasi talablari kompozitsiyani boshqarish vositalaridir. Tarixiy hududda umumiy me’yorlar differensial reglamentlar bilan to‘ldirilishi lozim. Ular ruxsat etilgan balandlik va zichlikni, qurilish chizig‘ini, fasad ritmi hamda materialini, tom profilini, reklama, vizual himoya zonasi, muhofaza va bufer hududlarini aniq belgilashi zarur. Bunday reglament taqiq emas, balki loyiha muallifini sifatli zamonaviy yechimga yo‘naltiruvchi ilmiy-amaliy vositadir [13].

Inson omili barcha guruhlarni birlashtiruvchi yakuniy mezondir. J. Geylning tadqiqotlari inson miqyosidagi muhit piyoda harakati, ixtiyoriy faoliyat va ijtimoiy muloqotni qo‘llab-quvvatlashini ko‘rsatadi [5]. Demak, shahar kompozitsiyasi avtomobil tezligidagi umumiy manzara bilangina emas, piyoda tezligida idrok qilinadigan masofa, soya, o‘rindiq, faol fasad, xavfsiz kesishma va tushunarli navigatsiya orqali ham baholanishi kerak. Qarorlarni qabul qilishda mahalliy aholi, tadbirkorlar, mutaxassislar hamda foydalanish imkoniyati cheklangan shaxslar ishtiroki ta’minlanishi lozim.

5. Omillarning qiyosiy ifodasi. Ko‘rib chiqilgan omillarning tarixiy va zamonaviy hududlardagi ifodasi hamda ularga qo‘yiladigan asosiy talablar 1-jadvalda umumlashtirildi.

ISSN: 2224-6878 | Pakistan Volume 6, No. 10.

IF: 14.91 | 2026 http://waerasia.org/index.php/ijtar

1-jadval. Kompozitsion shakllanish omillarining tarixiy va zamonaviy hududlarda namoyon bo‘lishi (muallif ishlanmasi)

Omil	Tarixiy hududdagi ifodasi	Zamonaviy hududdagi ifodasi	Asosiy talab
Tabiiy-iqlimiy	Tor ko‘cha, hovli, hovuz, bog‘	Yashil-ko‘k karkas, mikroiqlim	Tabiiy asosni saqlash
Tarixiy-madaniy	Obida, mahalla, an’anaviy reja	Tarixiy belgining zamonaviy talqini	Vorisiylik va autentiklik
Ijtimoiy-funksional	Guzar, aralash funksiyalar	Mahalliy markaz va xizmatlar	Piyoda qulayligi
Transport	Piyoda va tor ko‘cha	Jamoat transporti, veloyo‘l	Piyodaga ustuvorlik
Hajmiy-vizual	Past fon va dominantalar	Turli balandlik va fasadlar	Masshtabni tartibga solish
Ekologik-muhandislik	Ariq, hovuz, nozik qatlam	Tarmoqlar va yashil infratuzilma	Minimal zararli modernizatsiya
Huquqiy va inson	Mahalliy hayot, tarixiy xotira	Inklyuzivlik va xavfsizlik	Jamoat manfaatining ustuvorligi

6. Mualliflik baholash modeli.Ko‘rib chiqilgan omillar alohida emas, o‘zaro sabab-oqibatli tizimda ta’sir qiladi. Masalan, yangi transport yo‘li harakat tizimi bilan birga yer qiymati, qurilish zichligi, piyoda oqimi, ekologik holat, ko‘cha qiyofasi va tarixiy hudud yaxlitligini o‘zgartiradi. Tarixiy binoga yangi funksiya berish iqtisodiy faollikni oshiradi, biroq tashrif buyuruvchilar soni, reklama, transport va muhandislik tarmoqlariga qo‘shimcha talab tug‘diradi.

Shu asosda “qadriyat – bosim – ta’sir – javob – insoniy natija” ketma-ketligiga asoslangan baholash modeli taklif etiladi. Uning bosqichlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. “Qadriyat – bosim – ta’sir – javob – insoniy natija” modelining bosqichlari (muallif ishlanmasi)

Bosqich	Mazmuni	Natija
1. Qadriyat	Hududning tarixiy, tabiiy, vizual va ijtimoiy qadriyatlari xaritalanadi	Muhofaza qilinadigan qadriyatlar xaritasi
2. Bosim	Qurilish, transport, turizm va iqtisodiy bosimlar aniqlanadi	Rivojlanish bosimlari ro‘yxati
3. Ta’sir	Bevosita hamda bilvosita ta’sirlar prognoz qilinadi	Qadriyatlarga mumkin bo‘lgan ta’sirlar bahosi
4. Javob	Reglament, rejalashtirish yoki loyihaviy javob shakllantiriladi	Tartibga soluvchi va loyihaviy qarorlar
5. Insoniy natija	Yechimning xavfsizlik, qulaylik, inklyuzivlik va joyga mansublik hissiga ta’siri tekshiriladi	Yechimning foydalanuvchi uchun natijasi

ISSN: 2224-6878 | Pakistan Volume 6, No. 10.

IF: 14.91 | 2026 http://waerasia.org/index.php/ijtar

7. Samarqand uchun ustuvor yo‘nalishlar. Samarqandning kompozitsion tuzilishi Afrosiyob arxeologik hududi, Temuriylar ansambllari, an’anaviy mahallalar, XIX–XX asrlarda shakllangan Yevropa tipidagi qism va zamonaviy turar joy hududlarining tutashuvidan tarkib topadi. UNESCO tavsifida Afrosiyobdan Temuriylar davrigacha bo‘lgan tarixiy qatlamlar va Registon, Bibixonim, Shohi Zinda, Go‘ri Amir, Ulug‘bek rasadxonasi kabi majmualar alohida qayd etiladi [14]. Shuning uchun shahar bo‘yicha har qanday yirik qaror ushbu tarkiblar o‘rtasidagi ko‘rish va funksional aloqalarni hisobga olishi shart.

Samarqand uchun ustuvor yo‘nalishlar quyidagilardan iborat: tarixiy dominantalar va panoramalarni muhofaza qilish; balandlik hamda zichlikni hududlar bo‘yicha differensial tartibga solish; tranzit oqimlarini tarixiy yadrodan chetlash va piyoda-jamoat transportini kuchaytirish; yashil-ko‘k karkasni tiklash; mahalla hayotini saqlovchi aralash funksiyalarni qo‘llab-quvvatlash; fasad, reklama va tungi yoritish bo‘yicha yagona talablarni joriy etish; loyiha qarorlarini jamoatchilik bilan muhokama qilish.

MUHOKAMA. Olingan natijalar tarixiy muhitni qatlamli va o‘zaro bog‘liq tizim sifatida ko‘rishni talab etuvchi UNESCO yondashuvi [1; 8] bilan hamohangdir: kompozitsiyaga ta’sir etuvchi omillar bir-biridan ajratib bo‘lmaydi, ularning birortasidagi o‘zgarish boshqalariga ham ta’sir qiladi. Taklif etilgan model Linch [2], Kallen [3], Jeykobs [4] va Geyl [5] kabi mualliflarning idrokiy, funksional va ijtimoiy qarashlarini yagona baholash ketma-ketligida birlashtirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv qarorni faqat iqtisodiy yoki estetik mezon bilan emas, meros, ekologiya va aholi manfaatlari nuqtayi nazaridan birgalikda tekshirish imkonini beradi. Tarixiy muhitni muzeylashtirishga emas, uning qadriyatlarini saqlagan holda yashovchan rivojlantirishga xizmat qilishi esa modelning asosiy afzalligidir.

Amaliy tavsiyalar. Kompozitsion boshqaruvni amaliyotga tatbiq etish hududiy pasportlashdan boshlanishi lozim. Pasport tarkibida tarixiy va tabiiy qadriyatlar, muhofaza qilinadigan ko‘rish nuqtalari, ustuvor piyoda yo‘nalishlari, mavjud muhandislik tarmoqlari, yashil maydonlar, funksional faollik hamda xavf omillari qayd etiladi. Bunday ma’lumotlar loyihalash uchun birlamchi asos bo‘lib, turli tashkilotlar qabul qiladigan qarorlarning o‘zaro mosligini oshiradi.

Yangi qurilish yoki rekonstruksiya loyihasi kamida to‘rtta tekshiruvdan o‘tishi maqsadga muvofiq: birinchidan, siluet va panorama bo‘yicha ko‘rinish tahlili; ikkinchidan, transport hamda piyoda oqimlari tahlili; uchinchidan, insolyatsiya, shamollatish va yashil qoplama bo‘yicha ekologik baholash; to‘rtinchidan, mahalliy aholi va xizmat foydalanuvchilari uchun qulaylik tahlili. Ushbu tekshiruvlar loyiha yakunlangandan keyin emas, eskiz bosqichidayoq amalga oshirilsa, keyingi o‘zgartirishlar kamayadi.

Tarixiy mahallalarda kichik hajmli, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan aralashuvlar afzal bo‘lishi kerak. Tom va fasadni ta’mirlash, yashirin muhandislik tarmoqlarini yangilash, ichki hovlini ko‘kalamzorlashtirish, soyali o‘rindiqlar va yoritishni yaxshilash kabi choralar kundalik hayot sifatini oshiradi. Ular katta buzilish va ko‘chirishsiz tarixiy muhitning foydalanish imkoniyatini kengaytiradi.

Turistik hududlarda tashrif buyuruvchilar oqimi va mahalliy kundalik hayot o‘rtasidagi muvozanat alohida boshqarilishi lozim. Buning uchun piyoda marshrutlarida xizmatlar va navigatsiya tizimi joylashtiriladi, lekin reklama, vaqtinchalik savdo nuqtalari va yoritish vositalarining ko‘lami tarixiy fasad hamda panoramani to‘smasligi shart. Turizm daromadi merosni saqlash, obodonlashtirish va mahalliy hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi maqsadga muvofiq.

Jamoatchilik ishtiroki aniq mezonlar asosida yo‘lga qo‘yilishi zarur. Muhokama jarayonida aholi faqat tayyor variantni ma’qullovchi tomon bo‘lib qolmasdan, muammoli joylarni aniqlash,

ISSN: 2224-6878 | Pakistan Volume 6, No. 10.

IF: 14.91 | 2026 http://waerasia.org/index.php/ijtar

qadrlanadigan makonlarni xaritalash, variantlarni solishtirish va amalga oshirilgan natijani baholashda qatnashishi kerak. Bu yondashuv qarorlarning ijtimoiy qabul qilinishini oshiradi, yashirin to‘siqlarni erta aniqlaydi va kompozitsion yechimlarni real foydalanish tajribasi bilan boyitadi.

Tadqiqotning cheklovlari. Natijalar asosan sifat tahlili va nazariy sintezga tayanadi; taklif etilgan model aniq hududda miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan sinovdan o‘tkazilmagan. Keyingi tadqiqotlarda modelni Samarqandning tanlangan hududlarida qo‘llash, har bir bosqich uchun o‘lchanadigan ko‘rsatkichlarni belgilash maqsadga muvofiq.

XULOSA. 1. Tarixiy va zamonaviy shahar hududlarining kompozitsion shakllanishi tabiiy-iqlimiy, tarixiy-madaniy, ijtimoiy-demografik, funksional-rejaviy, iqtisodiy, transport, hajmiy-fazoviy, vizual-estetik, muhandislik-texnologik, ekologik, me’yoriy-huquqiy va inson omillari o‘zaro ta’sirida yuz beradi.

2. Tarixiy muhit qiymati alohida yodgorliklar bilangina belgilanmaydi; ko‘cha tarmog‘i, mahalla tuzilishi, ochiq makonlar, suv va yashil tizimlar, panoramalar hamda mahalliy turmush tarzi uning kompozitsion yaxlitligini tashkil qiladi.

3. Zamonaviy qurilishning tarixiy muhitga mosligi shaklni nusxalash bilan emas, balki balandlik, masshtab, ritm, rang, material, tom profili, qurilish chizig‘i va vizual aloqalar bo‘yicha kontekstual uyg‘unlik bilan ta’minlanadi.

4. Transport masalasi tarixiy ko‘chalarni kengaytirish orqali emas, tranzitni chetlash, chekka avtoturar joylar, jamoat transporti, piyoda va veloharakatni ustuvor rivojlantirish orqali hal etilishi lozim.

5. Yashil-ko‘k infratuzilma, tabiiy shamollatish, soyali piyoda yo‘laklari, suvni boshqarish va mahalliy iqlimga mos ko‘kalamzorlashtirish kompozitsiyaning ikkilamchi bezagi emas, balki ekologik karkasidir.

6. Taklif etilgan “qadriyat – bosim – ta’sir – javob – insoniy natija” modeli shaharsozlik qarorlarini meros, ekologiya, iqtisodiyot va aholi manfaatlari nuqtayi nazaridan yagona tizimda baholash imkonini beradi.

7. Samarqand sharoitida tarixiy dominantalar va vizual koridorlarni saqlash, balandlik hamda zichlikni differensial reglamentlash, yashil-ko‘k karkasni tiklash va mahalla hayotini qo‘llab-quvvatlash barqaror kompozitsion rivojlanishning asosiy shartlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. Recommendation on the Historic Urban Landscape, including a glossary of definitions. Paris, 10 November 2011. URL: https://whc.unesco.org/document/160163 (murojaat sanasi: 16.08.2026).
2. Lynch K. The Image of the City. Cambridge, MA: MIT Press, 1960. 194 p.
3. Cullen G. The Concise Townscape. London: Architectural Press, 1961. 200 p.
4. Jacobs J. The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House, 1961. 458 p.
5. Gehl J. Life Between Buildings: Using Public Space. Washington, DC: Island Press, 2011. 216 p.
6. ICOMOS. Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter). Washington, DC, 1987. URL: https://www.icomos.org/charters-and-doctrinal-texts/ (murojaat sanasi: 16.08.2026).
7. ICOMOS. The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas. Paris, 2011. URL: https://www.icomos.org/charters-and-doctrinal-texts/ (murojaat sanasi: 16.08.2026).

ISSN: 2224-6878 | Pakistan Volume 6, No. 10.

IF: 14.91 | 2026 http://waerasia.org/index.php/ijtar

8. UNESCO World Heritage Centre. The UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape. URL: https://whc.unesco.org/en/hul/ (murojaat sanasi: 16.08.2026).
9. UN-Habitat. Streets as Public Spaces and Drivers of Urban Prosperity. Nairobi, 2013. URL: https://unhabitat.org/streets-as-public-spaces-and-drivers-of-urban-prosperity (murojaat sanasi: 16.08.2026).
10. UN-Habitat. City-Wide Public Space Assessment Toolkit. Nairobi, 2020. URL: https://unhabitat.org/city-wide-public-space-assessment-toolkit (murojaat sanasi: 16.08.2026).
11. Rapoport A. Human Aspects of Urban Form. Oxford: Pergamon Press, 1977. 438 p.
12. United Nations. Sustainable Development Goal 11: Make Cities and Human Settlements Inclusive, Safe, Resilient and Sustainable. URL: https://sdgs.un.org/goals/goal11 (murojaat sanasi: 16.08.2026).
13. O‘zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi. O‘RQ-676-son, 2021-yil 22-fevral (amaldagi tahrir). URL: https://lex.uz/uz/docs/-5307951 (murojaat sanasi: 16.08.2026).
14. UNESCO World Heritage Centre. Samarkand – Crossroad of Cultures. World Heritage List, No. 603rev. URL: https://whc.unesco.org/en/list/603/ (murojaat sanasi: 16.08.2026).
15. Maqolaga kelib tushgan sana: 08.10.2026.